

door het Vredespaleis. Met verve werden we ingewijd in de symbolen in de Rechtszaal, recentelijk in het journaal te zien bij gelegenheid van de aanklacht tegen de Servische president Milosevic. Via het trappencomplex, de Japanse zaal, de Bolzaal en de Russische zaal kwamen we uiteindelijk weer uit in de conferentiezaal, waar ieder van ons een catalogus van de Grotiusverzameling van het Vredespaleis, plus een inleidende brochure over de werkzaamheden van het Internationale Hof van Justitie kreeg toegestopt.

Na een worsteling van Ari Wesseling met het gordijn en van Arthur Eyffinger met de diap projector, kon Jan Pieter Guépin, bekend om zijn beschouwingen over humanisme en om zijn standaardwerk over Janus Secundus, van start gaan met een geleerde toelichting op de afbeeldingen in de *Hypnerotomachia Poliphili*, uitmondende in een beschouwing over de rol van het katholieke huwelijk en de betekenis van de kus.

Daarna was het de beurt aan Heinz Hofmann, professor aan de Universiteit van Tübingen, die een boeiend verhaal hield over Melanchthon. Het feit dat hij in het Duits sprak, gaf een internationaal tintje aan deze studiedag.

In de huishoudelijke mededelingen kwamen voornamelijk congressen en studiedagen ter sprake, die het afgelopen jaar op diverse plaatsen werden georganiseerd.

Na de koffie ging ten slotte ieder weer zijns of haars weegs, weer helemaal op de hoogte van de ontwikkelingen in Neolatinistenland. (DvM).

Voordrachten en samenvattingen van voordrachten

1. De statu Belgico deque religione Hispanica, Historia Francisci Enzinatis Burgensis (Ton Osinga)

De titel van dit in 1545 te Wittenberg geschreven relaas is tevens de inhoudsopgave:

De statu Belgico: over de – bedroevende – toestand in de Lage Landen;

deque religione

Hispanica: en over de – jammerlijke – godsdienstbeleving bij de Spanjaarden;

Historia Francisci

Enzinatis Burgensis: een verslag van de hand van, én over, Franciscus de Enzinas uit Burgos, t.w. over hetgeen de schrijver als gereformeerd christen in dat verband heeft moeten meemaken.

De Nederlanden, met name Leuven, Antwerpen en Brussel, zijn de plaats van handeling. Het verhaal begint in de eerste dagen van 1543 en eindigt in februari 1545. Om tijd en plaats weer enigszins voor de geest te halen, een paar aanknopingspunten.

In de Nederlanden was, vanuit een puur politiek oogpunt, de macht van Karel V op haar hoogtepunt. Het opstandige Gent was in 1540 getuchtigd en zijn Nederlandse gewesten waren met de onderwerping van Gelre bij het verdrag van Venlo (1543) een geografisch afgerond geheel gaan vormen. Niettemin was dat niet het begin van een tijdperk van rust.

De spanningen op religieus gebied waren daartoe te hoog opgelopen. Luther had in 1517 te Wittenberg zijn stellingen aan de deur van de kloosterkerk geslagen; sinds 1521 was hij in de rijks- en pauselijke ban. De keizer, die in Duitsland veel terrein en invloed verloren had, was niet van plan in de Nederlanden eenzelfde échec te lijden. Zijn plakkaats om 'met al onser macht te extirperen, aboleren ende vernielen die voorscreven verduemde ende reprobeerde secten, dwalingen ende heresien' werden keer op keer strenger.

In 1545 begon te Trente het concilie, dat uiteindelijk echter slechts de zgn. contra-reformatie binnen de kerk van Rome zou inluiden.

Een andere factor die het geestelijk klimaat van de zeventien Nederlandse gewesten kenmerkte, was het humanisme, de beweging waarvan de pas onlangs (1536) overleden Erasmus het boegbeeld was.

Als zijn verhaal in 1543 begint, is De Enzinas 22 jaar; hij is geboortig uit Burgos, de Spaanse handelsmetropool richting noorden, waar zijn familie, welgestelde kooplieden, zich met die handel bezighield. Te Antwerpen behartigde een oom van hem de belangen van de onderneming. In 1537 was de jonge De Enzinas door zijn ouders al eens naar Spanje teruggeroepen; hij was dus toen reeds in het buitenland en de context van de mededeling maakt aannemelijk dat zulks óók toen om redenen van studie was. Vermoedelijk was aan die terugkeer niet vreemd dat de Spaanse inquisitie in die tijd de zgn. erasmisten nogal op de korrel nam; don Pedro de Lerma, de eerste rector van de universiteit van Alcalá de Henares en een broer van Francisco's moeder, was om die reden met de inquisitie in aanvaring gekomen.

Dat feit en het te Burgos algemeen heersende, overwegend vrijzinnige, klimaat maken aannemelijk dat Francisco de Enzinas van de ideeën van de erasmisten in ieder geval op

de hoogte was.

In 1539 is hij echter (weer?) in Leuven, waar hij vier juni als student aan het Collegium Trilingue wordt ingeschreven. In Leuven had de nieuwe leer toen nogal wat aanhangers. Eén van hen wordt De Enzinas, die op 10 mei 1541 vanuit Leuven aan Jan Laski vraagt voor hem een goed woordje te doen bij Luther en Melanchthon (aan Laski was op dat moment de geestelijke zorg toevertrouwd voor de gereformeerde gemeente te Emden). De Enzinas wil nl. weg uit zijn 'Babylonica captivitas' te Leuven en gaan studeren in Wittenberg, 'in quo synceram pietatem et vere christianam religionem cum honestarum disciplinarum studijs colere sit integrum'. De inschrijving te Wittenberg dateert van 27 oktober daaraanvolgende. Melanchthon zélf wordt daar zijn hospes. Naast zijn studie heeft De Enzinas te Wittenberg het Nieuwe Testament uit de Griekse grondtekst in het Spaans vertaald. Begin 1543, 'media hyeme', vertrekt hij naar de Lage Landen om dit werk daar te laten drukken. Op dit punt begint het verhaal, de 'Historia Francisci Enzinatis Burgensis'.

Na zijn vertrek uit Wittenberg reist De Enzinas via Emden en Aduard naar Leuven, zijn oude academie-stad, waar zojuist bij een klopjacht 28 burgers zijn opgepikt. Hij doet, deels op basis van reconstructie, deels als ooggetuige, verslag van die klopjacht en van de daarop volgende ketter-processen en executies.

Vervolgens gaat hij naar Antwerpen om het Spaanse Nieuwe Testament te laten drukken. De reeds in Leuven begonnen consultaties inzake de risico's van de voorgenomen uitgave worden daar voortgezet. Hij krijgt ook negatieve adviezen, doch besluit door te zetten. Drukker Mierdmans gaat aan de slag. Aan de tekst zelf gaat een opdracht aan Karel V vooraf. Als een terzijde bij deze samenvatting van de draad van het verhaal zij omtrent die opdracht opgemerkt dat deze opvallend fraai, rustig en evenwichtig is geredigeerd, met o.a. het ijzersterke argument dat de taal van de Heilige Schrift en de volkstaal altijd waren samengevallen: dat was het geval bij de Joden, bij de Grieken en bij de Romeinen. In dit verband kon het toevallige feit dat hun talen in het Westen zgn. dode talen geworden waren, toch geen rechtvaardiging zijn om een uitgave in de volkstaal te verbieden.

De 23e november 1543 is voor De Enzinas 'his finest hour' en inzoverre tevens het narratieve hoogtepunt van zijn relaas. Door Karel V wordt hij in Brussel in audiëntie ontvangen, waarbij hij een exemplaar aanbiedt van dat Nieuwe Testament mét voorin reeds afgedrukt de opdracht aan de keizer. Zijn verzoek is dat de keizer die opdracht zal goedkeuren. Karel sluit het onderhoud af met de mededeling: 'Wat ge vraagt zal U worden toegestaan als het boek inderdaad zo blijkt te zijn als de bisschop' (Van Jaen, hofkapelaan, tevens de beschermer van De Enzinas, die de audiëntie voor hem had geregeld) 'en U beweren'. De biechtvader van de keizer, Pedro de Soto, wordt met het onderzoek daarvan belast.

Na veel antichambrenen en een tweetal gesprekken met De Soto, die er zich voornamelijk toe beperkt hem de levieten te lezen, wordt De Enzinas op 13 december 1543 aan het einde van zo'n onderhoud gearresteerd en onder geleide van een gewapende macht overgebracht naar de Brusselse gevangenis De Vrunte, ter beschikking van de keizerlijke inquisitie.

Het onderzoek levert tenslotte – inmiddels schrijven we najaar 1544 – een tenlastelegging op van de volgende inhoud:

- omgang met ketters;
- ketterse opvattingen;
- het laten drukken van het Spaanstalige Nieuwe Testament;
- het auteurschap van een bepaald boekwerk
- het bezit van enige andere, eveneens ketterse, boekwerken.

Op 1 februari 1545 ontsnapt De Enzinas, nadat hij heeft simpelweg heeft geconstateerd dat de drie achtereenvolgende deuren die hem de weg naar de buitenwereld (behoren te) versperren, niet gesloten zijn; ongehinderd wandelt hij de vrijheid in. Terug in Wittenberg schrijft hij op verzoek van Melanchthon zijn verslag; om in juli 1545 de pen weer neer te leggen.

De vraag kan zich opdringen wat het de moeite waard maakt om van dit verslag nu nog kennis te nemen. De Enzinas was toch maar een van de velen die op hardhandige wijze – en vaak wél met fatale afloop – met de inquisitie van Karel V kennis gemaakt hebben. De vraag is even terecht als de daarin vervatte suggestie onterecht is, maar dat is dan niet de verdienste van hetgeen De Enzinas toen is overkomen, zoals dat hierboven chronologisch gerangschikt, droog, is weergegeven. Die feiten zijn voor de auteur De Enzinas slechts het feitelijk substraat van zijn relaas, dat zijn aantrekkelijkheid voor een belangrijk deel ontleent aan zijn structuur.

Deze structuur wordt gekenmerkt door de briefvorm én de excursen, die mét de chronologie de structurele samenhang in het relaas brengen en dit leiden naar zijn ontknoping: hier in de vorm van een ontsnapping, de bevrijding van De Enzinas uit diens gevangenschap. Deze gebeurtenis is niet slechts een retro-actieve samenballing van het verhaal met zijn talrijke anecdotische bijzonderheden. Zij heft het verhaal in één moeite door op een hoger plan, doordat de auteur zijn ontsnapping zodanig vorm geeft dat zij een sprekende gelijkenis vertoont met de bevrijding van de apostel Petrus uit diens boeien of 'banden', zoals verhaald in de Handelingen der Apostelen. Zijn bevrijding was hem 'sine ulla dubitatione a Deo missa(m)', oordeelt hij zelf, een qualificatie die eerder op haar plaats lijkt in een hagiografisch dan in een autobiografisch relaas.

Het verhaal zélf is, naar de vorm, één, zeer lange, brief aan zijn ‘doctissime praeceptor’, Melanchthon. In de aanhef van de brief vat De Enzinas zijn jongste verleden in een wat breder maatschappelijk verband. Dankbaar terugdenken aan de narigheid waaraan hij is ontsnapt en zich daarin als het ware zelfs vermeien, is een bezigheid waarmee noch de kerk, noch de maatschappij in meer algemene zin, gebaat zijn. De belangen van deze instituties behoren echter richtsnoer van handelen te zijn. Zijn adressaat Melanchthon heeft zich altijd dienovereenkomstig gedragen, met verwaarlozing van zijn eigen belangen, zijn gezondheid inbegrepen. Aan diens verzoek zijn ervaringen op schrift te stellen geeft De Enzinas heel graag gevolg. Zo’n verhaal kan immers voorkomen dat ook anderen zal overkomen wat hem is overkomen; was hij door een dergelijk geschrift maar tijdig gewaarschuwd geweest tegen die ‘giftige wangedrochten die zich valselijk bedienen van de menselijke gedaante’, dan zou hij immers niet zo onnozel in hun val gelopen zijn!

Dit is het *didactisch* motief; daarnaast is er het algemeen *polemische*: de strijd tegen de paapse superstitiën.

Wanneer De Enzinas – ± 200 Teubnerbladzijden verder! – de pen neerlegt, sluit hij zijn brief af met een wederom rechtstreeks tot zijn ‘charissime praeceptor’ gerichte beschouwing, ditmaal van puur religieuze aard: ‘lijden’ is het deel van de christenmens, in de eerste plaats van de Christus zelf, in wiens lijden de christen deelt en waarvan hij zelfs de tekorten (Kolossenzen 1:24) aanvult. De Enzinas heeft dat lijden daarom met overtuiging gedragen, in afwachting van de –ophanden zijnde – eindtijd, dus van de ‘gloria Dei aevo sempiterno duratura’.

De aanhef en de slotgroet van de brief markeren niet alleen begin en einde van het verhaal, maar ook de epistolaire vorm voor structurering daarvan; welgeteld 13 maal spreekt de briefschrijver zijn geadresseerde praeceptor nogmaals toe. Hij construeert zo glijdende overgangen tussen de talrijke, vaak lange, digressies en de eigenlijke geschiedenis; ‘nunc ad cursum nostrae narrationis revertor’, heet het dan.

De stijlfiguur ‘brief aan een illuster personage’ lijkt ook een probaat middel om de verspreiding van het boek te bevorderen. Wie zou geen kennis willen nemen van wat zo’n eminent geleerde als Melanchthon wenste dat hem nu eens uit de eerste hand uit de doeken gedaan werd!

De briefstructuur zorgt niet alleen voor het geraamte dat het verhaal overeind houdt, doch de herhaalde aanspraken van de adressaat verlevendigen het verhaal ook niet weinig. De lezer wordt daardoor a.h.w. zelf mede aangesproken en deelt zodoende in de aldus gesuggereerde intimiteit tussen leerling en meester. Hij leest over de schouder van Melanchthon mee.

Overigens, de opdracht áán, als gevolg van een verzoek ván, Melanchthon is geen door De Enzinas verzonnen stijlfiguur. In maart 1545 schreef Melanchthon nl. aan Camerarius: ‘Rediit noster Hispanus Franciscus, divinitus liberatus, sine ope ullius

hominis, quem quidem ipse novit; jussi eum historiam scribere, quam tibi afferemus.’
Aanwijzingen dat ook deze passage niet op waarheid zou berusten en slechts zo zou zijn ontworpen om dit werk van De Enzinas onder de aandacht te brengen, een methode die Melanchthon van Erasmus (Lisa Jardine, *Erasmus, Man of Letters*, New Jersey (Princeton) 1993) geleerd zou kunnen hebben, ontbreken.

De – talrijke – digressies zijn hierboven al aangestipt. Paradoxalerwijze vormen deze digressies door hun koppeling aan de chronologische geschiedenis ook een manier om de eenheid van het verhaal te verstevigen; voor en na zo’n digressie wordt de draad van dat chronologisch verhaal met zoveel woorden weer gemarkeerd door een rechtstreekse aanspraak van Melanchthon.

Die digressies zijn over de hele geschiedenis verspreid, maar er is een tweetal ‘clusters’ aan te wijzen:

- de *status Belgicus* uit de titel wordt uitgebreid (34 op de 192 bladzijden) behandeld naar aanleiding van de Leuvense klopjacht – ‘pridie eius diei (sc. de dag van de aankomst van De Enzinas te Leuven) ‘viginti octo cives honestissimi fuerunt comprehensi’ – met de daarop gevolgde processen en executies, om te worden afgesloten met een uitstekende samenvatting van de inhoud van het meest recente, wederom strengere, plakkaat van 19 maart 1542;

- de *religio Hispanica* komt aan de orde tijdens de gevangenschap, ingebed in de verhalen van, én aan, twee van de talrijke (‘... ex una urbe Bruxellensi supra quadragintos ...’) bezoekers van De Enzinas: een Spaans en een Bourgondisch edelman. Daarin passeert een groot deel van de destijds Spaanse Res publica literaria de revue: de gebroeders De Valdés, Juan De Vergara, Pedro de Lerma, Mateo Pascual en verder de martelaren Francisco de San Román en de beeldhouwer Rochus, om des geloofs wille op de brandstapel geëindigd. Als afsluiting fungeren hier beschouwingen over de aflatenhandel en de stuitende beeldenverering (45 bladzijden).

Al met al beslaan alléén reeds deze digressies zo’n bijna 80 bladzijden, op een tekst van 192 bladzijden druks.

De miraculeuze ontsnapping uit de gevangenis vormt, als elke ontknoping en zeker die in de vorm van een ‘happy end’, een belangrijk structureel element van het relaas; dat is hetgeen waarop iedere lezer zit te wachten, eerder kan hij zijn boek toch niet met een gerust hart terzijde leggen. Geheel in lijn met het karakter van het verhaalde wordt hier nog een verfijning toegevoegd. Door de treffende gelijkenis met de ontsnapping van Petrus uit zijn ‘banden’ zal het de aandachtige lezer haast niet hebben kunnen ontgaan dat óók hier van Hogerhand ingegrepen was, immers:

- ook hier is er de ingevangene Gods: God zelf had hem ingegeven (‘a Deo ... mihi instillatus esset’) gewoonweg naar buiten te gaan;

- aan Petrus verscheen een engel met dezelfde boodschap;
- en laat de bewaking het afweten: drie achtereenvolgende (gevan-genis)deuren blijken niet op slot te zijn;
- Petrus trof achtereenvolgens twee wachtposten aan die sliepen en de derde hindernis, de poort naar de stad, ging vanzelf open.

Voor de minder bijbelvaste lezer wijst De Enzinas zélf, een paar regels verder, maar even op die opvallende parallel. In Antwerpen – vertelt hij ons daar - kon men daags nadien zijn ontsnapping al horen verhalen mét het commentaar dat er wel een zeer sprekende gelijkenis was met de ontsnapping van Petrus.

A propos, als we nog eens lezen wat Melanchthon terzake aan Camerarius schreef: ‘noster Hispanus ... divinitus liberatus, sine ope ullius hominis, quem quidem ipse novit’, dan lijkt daarin toch meteen een zekere reserve vervat ten aanzien van een zo’n directe ingreep van boven. Minstens zo reëel lijkt trouwens de mogelijkheid dat de gevangenbewaarders omgekocht waren. De familie te Antwerpen was tenslotte niet onbemiddeld en al hun reguliere interventies hadden niet mogen baten.

Hierboven is al genoemd dat dit ‘happy end’ dan ook nog de hoofdpersoon én auteur van het verhaal uit dit ondermaanse haalt en in hoger sferen verheft. Wonderen horen immers in heiligenverhalen thuis en niet in het verhaal van een gewone sterveling.

Behalve het eigenlijke relaas, de door De Enzinas vertelde geschiedenis en de structuur die de auteur daaraan gegeven heeft, verdient nog een derde eigenschap van *De statu Belgico deque religione Hispanica* de aandacht. Het is een markant product van het humanisme: een specimen van humanistische, autobiografische, literatuur. Als we de criteria voor zulke literatuur op dit werk loslaten, slaagt het met vlag en wimpel.

Het vereiste *decorum*, dat – uitgezonderd in religiosis – geen persoonlijk emotioneel/affectief getinte uitingen toelaat. De Enzinas, een 24-jarige jongeman, vertelt ons hoe hij nog geen twee jaar geleden zijn vrijheid verloor en moest vrezen op de brandstapel te eindigen. Een ca. 200 bladzijden lang autobiografisch relaas dat echter voor de lezer de hoofdpersoon zélf niet echt naderbij brengt. De sleutel tot het mysterie van diens persoonlijkheid wordt de lezer noch aangereikt, noch indirect aangewezen.

Het (formele) *familie*-verband vervult een belangrijke rol. De schrijver brengt zijn familie niet alleen ter sprake omdat het verloop van het verhaal dat met zich brengt, maar grijpt ook iedere gelegenheid aan om ons in te prenten dat we hier met de belangrijke, voorname, familie De Enzinas te maken hebben.

Dan is er de cultus van de (geleerde) *vriendschap* met collega-humanisten, in de eerste plaats met zijn Wittenbergse ‘hospes’ Melanchthon. Wanneer hij in de gevangenis met zijn bezoekers de toestand in Spanje bespreekt, laat hij een groot deel van de Spaanse

Res publica literaria van zijn dagen de revue passeren.

Zijn *humanistische opvoeding* krijgt de nodige nadruk. Zo beklagt hij zich bijvoorbeeld tegenover Melanchthon erover dat hij als gevolg van zijn gevangenschap zo lang van de studieuze omgang met zijn leermeester verstoken geweest is.

Het *werk zélf* is trouwens één demonstratie van humanistisch vakmanschap. Menige redevoering wordt in dit – in de typisch humanistische briefvorm gegoten – levensverhaal in extenso afgedrukt; de *variatio docta* in de vorm van digressies kwam in ander verband al ter sprake. (Bovenstaande criteria zijn ontleend aan: Jozef IJsewijn, 'Humanistic Autobiography' in: *Studia Humanitatis, Ernesto Grassi zum 70. Geburtstag*, eds. Eginhard Hora en Eckhard Keßler, München 1973, pag. 209 – 219, én aan: Karl Enekel, 'Humanismus, Primat des Privaten, Patriotismus und Niederländischer Aufstand: Selbstbildformung in Lipsius' Autobiographie' in: *Lipsius in Leiden*, eds. Karl Enekel en Chris Heesakkers, Voorthuizen 1997, pag. 13 – 45).

De statu Belgico deque religione Hispanica is bovendien een 'Fundgrube' met – althans voor een iuvenclus nudius tertius natus in het Neolatin zoals ik – tal van onvermoede aspecten en vaak met bijbehorende vragen, zoals daar zijn:

- de kritiekloze bewondering van De Enzinas voor Karel V, die hem toch bijna naar de andere wereld had geholpen; zijn epitheta voor de keizer zijn niettemin: 'mansuetissimus', 'optimus', 'pietate et mansuetudine praeditus' etc., terwijl tegelijkertijd in hetzelfde werk al een aanwijzing te vinden is dat deze waardering slechts geveinsd is;
- de overtuiging dat hij reeds in de eindtijd leefde en dat de Dag des Oordeels ieder moment kon aanbreken, een overtuiging die ook bij Luther sterk leefde;
- zijn manifeste afkeer van alles wat Spaans is, zozeer dat men hem soms als eerste exponent van de zgn. Zwarte Legende beschouwt (m.i. overigens ten onrechte, daar zijn invalshoek uitsluitend godsdienstig-leerstellig bepaald was);
- de vraag wie of wat zijn model in de *bonae litterae* was, omdat het toch onwaarschijnlijk lijkt dat zonder een model een jongeman van 24 jaar meteen zo'n voldragen werk componeert, mede in aanmerking genomen dat het enige andere werk van De Enzinas dat m.i. met *De statu Belgico deque religione Hispanica* vergeleken zou kunnen worden: *Historia vera de morte sancti viri Joannis Diazij Hispani* (1546), qua literaire beheersing daaraan in het geheel niet lijkt te kunnen tippen;
- het kamikaze-achtige karakter van het drukken van het Spaanse Nieuwe Testament, in weerwil van tenminste één door hemzelf gerelateerde waarschuwing om toch eerst het druk-privilege van de keizer af te wachten, sinds het plakkaat van 7 april 1543 altijd en onder alle omstandigheden verplicht, en dus een zeer terechte waarschuwing.

Ter afronding van deze beschouwing mag wellicht om te beginnen een wat meer

persoonlijke appreciatie dienen. Lezing van *De statu Belgico deque religione Hispanica* bezorgde mij nogal eens wat ik maar betitel als: een acute verdikking van het historisch besef. De markt in Leuven bijvoorbeeld, met zijn processen en executies, is – voor wie het ooggetuigenverslag van De Enzinas leest – óók in 1998, om het zo te zeggen, om de hoek van deur.

Voor het eigenlijke slot val ik terug op het gezagsargument. M. Menéndez de Pelayo, – een naam die vandaag de dag in Spanje, en onder hispanisten in het algemeen, reminiscenties oproept als de naam Huizinga bij historici – een man die behalve literatuur-historicus, als hoedanig hij beroemd werd, van huis uit classicus was – spreekt over De Enzinas' werk als volgt:

'De schrijver bezat zeldzame gaven als verteller en drama-schrijver en zet zijn personages en hun situaties zo goed neer dat zijn Mémoires zelfs zonder meer de voor een roman kenmerkende levendigheid vertonen. (...) Zijn verhaal over Gilles Tielmans, maar bovenal de beschouwingen die aan diens dood voorafgaan en de beschrijving van diens martelgang, zijn van een grote en échte schoonheid. Voeg daaraan toe dat zijn Latijn rijk en schitterend is (...) en u hebt enige indruk van dit bijzondere boek, waarvan de toon fris en jeugdig is, in weerwil van het feit dat het in een dode taal is geschreven' (*Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid 1956, libro IV, caput 5, p. 297).

Recenter en dichter bij huis is de zeer betreurde Leuvense hoogleraar Jozef IJsewijn die, sprekende over de Spaanse humanisten, óók 'the pitiable group of exiles for religious reasons' recenseerde en daarbij aan De Enzinas' *De statu Belgico deque religione Hispanica* het volgende iudicium gaf: '(...) whose memoirs are among the most moving documents of Neo-Latin literature' (*Companion to Neo-Latin Studies I*, Leuven 1990, p. 106).

Enkele tekstuitgaven:

- *Franciscvs Enzinas Bvrgensis De statu Belgico*, ed. Francisco Socas, Stuttgart/Leipzig (Teubner) 1991.
- *Mémoires de Francisco de Enzinas*, texte latin inédit avec la traduction française du XVIIe siècle en regard 1543-1545, éd. Ch.- Al. Campan, Bruxelles/La Haye 1862.
- *Francisco de Enzinas, Memorias*, Traducidas por Francisco Socas, Madrid 1992.

Gezagsargumenten zijn niet áltijd de slechtste. Bovendien koester ik de hoop dat ik zélf ook enige, échte, argumenten in gelijke zin heb aangedragen, zodat deze

gezagsargumenten hier nog slechts als toegift fungeren. Het concert eindigt dankzij zo'n, gemakkelijk in het gehoor liggende, toegift nu eenmaal vaak gezelliger en beklift dan ook beter.

2. Tekstvarianten in Erasmus' polemieken met Edward Lee (Gerard Huijing)

In zijn beroemde brief aan Botzheim over de uitgave van zijn werken (30 januari 1523, met toevoegingen van later datum) verzuchtte Erasmus: 'Octauum [sc. tomum] occupent Apologiae. Me miserum! et hae iustum volumen efficient. Harum tituli sunt hi, quibus vtinam nihil accedat' (Allen I, p. 41, ll. 11-13). Erasmus' wens werd niet bewaarheid, want hij zou zich nog vele keren genoopt zien polemieken te voeren.

Veruit de meeste van deze strijdschriften hadden als inzet een door Erasmus herziene (Latijnse) versie van het Nieuwe Testament, die Frobenius voor het eerst publiceerde in 1516. Deze herziene tekst van de Vulgaat werd uitgegeven samen met een Griekse tekst en de *Annotationes in Nouum Testamentum*, die moesten dienen als toelichting op en verdediging van de keuzes die Erasmus had gemaakt bij zijn herziening van de Vulgaat. Deze herziening was mede gebaseerd op een nieuwe collatie van de Griekse handschriften van het Nieuwe Testament. Meteen na de publicatie van dit Nieuwe Testament stak er een storm van protest op tegen wat Erasmus gedaan had: hem werd verweten dat hij het gezag van de Kerk, van de katholieke traditie, ja, van het geloof überhaupt ondermijnde.

Geruime tijd voordat Erasmus in de brief aan Botzheim de wens had geuit verschoond te blijven van nog meer polemieken, behoorde een van de heftigste controversen tussen Erasmus en zijn critici al (min of meer) tot het verleden: zijn polemieken met de Engelsman Edward Lee.

Erasmus en Lee hadden met elkaar kennis gemaakt in 1517, toen beiden in Leuven verbleven. Aanvankelijk leken de twee goed met elkaar overweg te kunnen, maar hun betrekkingen verslechterden snel toen Erasmus er lucht van kreeg dat Lee een aanval op Erasmus' nieuwe versie van het Nieuwe Testament voorbereidde. Hoe het nu precies kwam dat deze twee geleerden zo heftig met elkaar botsten is nog steeds niet geheel duidelijk. Bovendien lopen hun beider versies van de toedracht te zeer uiteen. Erasmus pretendeerde van zijn kant dat Lee een publieke aanval op hem voorbereidde zonder hem inzage te willen geven, opdat hij, Erasmus, een weerwoord zou kunnen geven. Lee daarentegen beweerde dat Erasmus, meteen al nadat hij gehoord had dat Lee een kritisch geschrift over Erasmus' werk aan het Nieuwe Testament aan het schrijven was, zich uiterst denigrerend had uitgelaten over hem en zijn kritiek en dat hij, Lee, daarom besloten had zijn kritiek te publiceren zonder Erasmus eerst inzage te geven. Bovendien beschuldigde Lee Erasmus ervan, medestanders van de laatste in